

ДЖЕРЕЛА ЖИТТЯ БУДДИ ШАК'ЯМУНІ В ІСТОРИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ ТИБЕТУ (XIV–XVII ст.)

До найбільш відомих буддійських канонічних творів, що мають відношення до життєпису Будди Шак'ямуні, належать тексти “Лалітавістари” (III ст.)¹, “Магапарінірвана-сутри”, “Буддха-чаріти” Ашвагхоши (I–II ст.), “Джатак” (в палійській традиції фігурує 547 окремих розповідей), “Магавасту” тощо. Деякі з них (“Велика історія”, або ж “Магавасту” [Магавасту]) містять розповідь про Будду до моменту його просвітлення, а також до навернення до Дгарми послідовників інших віровчень. Книга “Діяння Будди”, чи “Буддха-чаріта” [Буддха-чаріта], відтворює життєвий шлях Будди до нірвани і того, що відбувалося після неї [Стронг, 15]. “Велика нірвана” (“Магапарінірвана” [Магапарінірвана]) описує лише один епізод життя – перехід Вчителя у стан нірвани. “Лалітавістара” [Лалітавістара] чи “Дрібниці життя Будди”, “Життя у грі”, розповідає про найважливіші епізоди життя Великого вчителя і містить проповідь Дгарми, звернену до п'яти брагманів у Сарнатсі. Такі тексти існують і в традиції магаїни, і в традиції тхеравади.

За викладом змісту відомі джерела, на думку деяких дослідників, поділяються на три види [Стронг, 14–15]. Існують біографічні фрагменти, що стосуються окремих епізодів життя Будди Шак'ямуні, про деякі з яких він розповів сам (зокрема про те, як він залишив свій дім, про перші споглядання, що завершилися просвітленням і бажанням проповідувати). Виділяють також описи життя Будди, що існують як окремі твори. Їхня мета – розповісти про життя Вчителя. Вони можуть бути неповними (як “Магавасту”) чи повними (як “Буддха-чаріта”). І, нарешті, можна виокремити пізні життєписи Будди, складені в країнах, народи яких сповідують буддизм, і збережені на так званих канонічних мовах (санскрит, палі, тибетська, китайська) або ж на розмовних (бірманська, сингальська, сіамська, кхмерська, японська тощо)².

Щодо тибетської буддійської традиції (в даному разі не йдеться про канонічні

твори), то відомі тексти належать магаїни і є повними, оскільки завершуються оповіддю про магапарінірвану Вчителя і про події, що відбуваються після неї. Ймовірно, існують інші твори (окрім згаданих нижче намтхарів), які належать до традицій різних шкіл тибетського буддизму, але вони залишилися невідомими для автора цих рядків. Найдоступнішими виявились намтхари XIV–XVII ст., авторами яких є визначні тибетські історики – Будон Рінчендуб (1290–1364) та Таранатха Кунга-н'інбо (1575–1634).

Першою і доволі авторитетною версією намтхару (тиб. *gnam-thar*, *gnam-par-thar-ra* – “досконале звільнення”) – шляху досконалої істоти до повного звільнення – є “Життя Будди” (складова частина “Історії буддизму” [Будон 1999]), автором якого є Будон – історіограф та кодифікатор Канону, або Трипітаки (тиб. *snod-sde gsum* – “три кошики”). В тибетській модифікації (завдяки будонівській систематизації) книга поділяється на Кангюр та Тангюр – те, що казав Будда, та пояснення до сказаного ним). “Життя Будди” Будона Рінчендуба – це короткий виклад, за визначенням Є.Є. Оберміллера, перекладача тексту “Історії буддизму”, – резюме “Лалітавістари”, а розділ про досягнення Буддою магапарінірвани було запозичено з “Віная-кшудраки”, – коротким викладом відповідної частини якої він є [Оберміллер, 133, 136].

Ось як Будон визначає джерела створення “Життя Будди”: «Тут при описі (перших одинадцяти діянь) ми йшли за “Лалітавістарою”. Діяння входження Будди до нірвани передається згідно з “Віная-кшудракою» [Будон, 174]. Таким чином, Будон згадує тільки два джерела – “Лалітавістару” та “Віная-кшудраку” [Віная-кшудрака], які належать у класифікації Канону до розділів Сутра (перший текст) та Віная (другий текст) (тобто двох Пітак), а в тибетській традиції обидва ці тексти входять до Кангюра. Проте насправді перелік використаних творів має бути ширшим.

По-перше, Будон вважає, що стосовно дванадцяти діянь Вчителя існують різні думки у текстах “Вінаї”, “Абгідгарма-сутри” [Абгідгарма] та “Лалітавістари” [Будон, 174]. Можливо, Будон має на увазі так звані “Чотири Агами” [Агами] з Вінаї, до складу яких (окрім Віная-кшудраки) входять Віная-вібганга, Віная-васту та Лунгшупа [Гой лоцзава, 269]. Окрім того, знаний історик посилається на Абгінішк-рамана-сутру [Абгінішк-рамана-сутра], у якій розповідається про народження Вчителя в образі бодгісаттви Шветакету і про здійснення ним дванадцяти діянь [Будон, 103]. Перелік дванадцяти діянь Будон Рінчендуб подає за текстом “Уттаратантри”: “Що ж стосується цієї нашої розповіді, (то порядок діянь Будди, що він їх надає), спирається на вірші Уттаратантри” [Будон, 130, 132; Кхайдуб, 24–25]. “Історія буддизму” Будона, складовою частиною якої є життєпис Будди Шак’ямуні, була взірцем не тільки при створенні трактатів з історії буддизму (як Таранатсі [Обермиллер, 133]), а й при написанні житія Вчителя тому ж самому авторові.

На початку XVII ст. зацікавленість у створенні намтхару Будди Шак’ямуні виявляє Таранатха Кунга-н’інбо (1575–1634) – знаменитий історик і останній відомий представник школи джонанг, репресованої разом зі школою н’інгма та релігією бон правлячою школою гелук (2-га пол. XVII ст.). 1613 року Таранатха, продовжуючи справу, розпочату Будоном, створює намтхар “Радість з нагоди осмисленого прозріння та схід над світом сонця віри напучувань, або Короткий виклад діянь Переможного Владики-відлюдника”, який увійшов до зібрання його творів [Таранатха, т. 12].

В Росії пам’ятка стала відомою 1927 року після повідомлення про неї Б.Я. Владимирцова на річній сесії АН СРСР [Владимирцов]. У західноєвропейській тибетології про цей твір вперше згадує Д. Туччі – видатний тибетолог та буддолог – у вибіркового описі зібрання творів тибетського історика [Tucci, 354]. Сам Таранатха називає свій твір “намтхаром Татхагати» (“житієм Татхагати” (de-bzhin-gshegs-pa’i gnam-thar) [Огнева 1984; Огнева 1989; Огнева 1999]). Згадуючи джерела, що послужили основою для створення твору, він

посилається на Трипітаку, до складу якої входять згадані вище “Лалітавістара”, “Магапарінірвана-сутра”, “Буддха-чаріта” (Сутра), “Віная-кшудрака” (Віная).

Метою даного дослідження є з’ясування інших джерел (окрім вже згаданих), що використані Таранатхі при створенні окремої тибетської версії намтхару Шак’ямуні у XVII столітті – на відміну від Будона Рінчендуба, який створив власну “Історію Будди” в контексті історії буддизму взагалі та історії буддизму в Тибеті зокрема. Таким чином, слід визначити загальні джерела, що перебували в обігу протягом XIV–XVII ст. і послужили основою для створення тибетської версії Життя Будди Шак’ямуні.

Структура Намтхару Шак’ямуні за Таранатхою має кілька складових: вступ, основний корпус, колофон (авторський та видавничий). Житіє починається з хвали санскритською мовою в тибетській транслітерації. Далі йде назва твору і вступна хвала, але вже тибетською мовою. Потім наводяться скорочені та ритмічно укладені назви сюжетів, зібрані у 52 дев’ятискладники, – це можна розглядати як мнемонічний код до основного корпусу тексту. Вступну частину завершує перелік 125 сюжетів, які становлять оповідь Намтхару [Огнева 1989, 129–130].

Кожна оповідь основного корпусу Намтхара має порядковий номер, назву і є відокремленою за допомогою абзацу. Починається житіє із сюжету про перебування Бодгісаттви на небі Тушита в образі бодгісаттви Шветакету (№ 1) (майбутнього Будди) і завершується історією про другий буддійський Собор (№ 125). Весь Намтхар поділяється за змістом на дві частини: 1) індивідуальне (особисте) життя Вчителя (“Житіє Будди Шак’ямуні” (№№ 1–118) – від історії про бодгісаттву Шветакету (№ 1) до оповіді про магапарінірвану Будди Шак’ямуні (№ 118); 2) історія долі вчення (№№ 119–125) – від оповіді про розподіл останків Вчителя між містами, що претендували на його прах (№ 119), до історії проведення другого Собору (№ 125) [Огнева 1989, 136].

Завершує трактат колофон, у якому частково вказано на джерела, використані Таранатхою, їхнє співвідношення з писемною та усною традиціями, а також на

приналежність їх до магаяни та тхеравади (у Таранатхі – гінаяни). Слід також зазначити, що текст Намтхару Шак'ямуні послужив сюжетною основою для розпису 1614–1615 рр. храмів монастиря Тагтанпхунцоклінг – резиденції Таранатхи, згідно з його автобіографією [Таранатха, т. 1, 219a7]. Окрім колофону, джерела згадуються у післямовах до деяких історій, або ж Таранатха посилається на канонічні твори безпосередньо в самих сюжетах.

У колофоні Таранатха повідомляє, що Намтхар Тагхагати створено на основі творів, що входять до Трипітаки [Таранатха, т. 12, 191a6]. На відміну від Будона, який назвав серед джерел “Лалітавістари”, “Віная-кшудраку”, “Абгінішкрамана-сутру”, “Уттара-тантру”, Таранатха посилається ще на три тексти з Вінаї (“Віная-вібганга”, “Віная-васту”, “Лунгшупа”) [Агами], а також на тексти “Дзанлундо” [Дзанлун], “Гух'ятнакету” [Гух'ятнакету], “Ратнакути” [Ратнакута], “Кармашатаки” [Кармашатака], “Аваданашатаки” [Аваданашатака], “Смріт'юпостхани” [Смріт'юпостхана]. Окрім того, Таранатха вказує ще на деякі тексти, серед яких – “Лекикхорло-тенпа” [Лекикхорлотенпа], “Дортренга” [Дортренга], “Н'єбаркхова” [Н'єбаркхова]; з них, за його визначенням, “з кожного взяли найнеобхідніше”. Ймовірно, в деяких оповідях міститься приховане цитування і переказ іще якихось текстів, але для їхнього визначення слід спершу дослідити використані джерела загалом і провести відповідне текстологічне порівняння. Таранатха співвідносить використані джерела з традицією магаяни та тхеравади [у Таранатхі – гінаяни], вказуючи на твори, котрі належать як до однієї, так і до другої традиції, або до обох одночасно. Разом з тим він доводить залежність деяких сюжетів від писемної чи усної традицій.

Так, Таранатха вважає, що закономірності магаяни відповідають оповіді, створені на основі “Лалітавістари”, починаючи від “перебування на небі Тушита в образі бодгісаттви Шветакету” (№ 1) і до “повороту колеса першої проповіді” (№ 28) [Таранатха, т. 12, 291a3]. Такий поділ нібито не суперечить тому, який було запропоновано Будonom, проте його оповідь висвітлює одинадцять діянь Бодгісаттви: 1) – 2) існу-

вання Бодгісаттви в іпостасі Шветакету та його сходження з Тушити; 3) входження у лоно; 4) народження Бодгісаттви; 5) змагання у фізичній вправності, здійснені Бодгісаттвом; 6) життя Бодгісаттви в колі благородного жіноцтва; 7) втеча з рідної домівки; 8) практика аскетизму; 9) перемога над Марою; 10) досягнення найвищого просвітлення; 11) поворот колеса вчення.

У творі Таранатхі ці ж одинадцять діянь є основою двадцяти восьми історій: 1) пробування на небі Тушита в образі бодгісаттви Шветакету (№ 1); історія роду Шак'ів – найкращого серед інших родів (№ 2); споглядання п'яти видінь (№ 3); 2) сходження з Тушити і входження до лона (№ 4); 3) входження до лона (№ 5); 4) народження в гаю Лумбіні (№ 6), прихід до Капілавасту (№ 7), пророцтво відлюдника Арани (№ 8), навчання наукам (№ 9); 5) змагання в майстерності та силі (№ 10); 6) одруження з Яшодгарою (№ 11), історія дерева Удумбара (№ 12), одруження з Гопою (№ 13), споглядання чотирьох причин існування сансари (№ 14), споглядання цвинтаря (№ 15), історія жінки на ім'я Мрігаджа (№ 16), семидобовий караул (№ 17); 7) втеча з дому (№ 18), постриг та відхід у відлюдництво (№ 19), зустріч з еретиками та пошуки шляху (№ 20); 8) вивчення семи видів аскетизму (№ 21), відмова від аскетизму й прийняття молочної каші (№ 22), прихід до Бодгігарбгі (№ 23); 9) підкорення Марі (№ 24); 10) набуття найвищого просвітлення (№ 25), відпочинок у лісі (№ 26), моління Індри та Брахми і похід до Варанасі (№ 27); 11) перша проповідь п'яти учням (№ 28). І так далі – аж до оповіді про магапарінірвану Будди (№ 118).

Окрім тексту “Лалітавістари” [Лалітавістара], Таранатха користувався ще й текстом “Абгінішкрамана-сутри” [Абгінішкрамана-сутра] (також використаної Будonom), який знадобився йому для розповіді про змагання у майстерності й силі (Діяння п'яте, сюжет № 10), аби підкреслити особливі стосунки між Бодгісаттвом та Девадаттою – його постійним суперником. Дванадцять Діяння (магапарінірвану Будди Шак'ямуні) Будон описує за “Віная-кшудракою” [Віная-кшудрака]. Таранатха Кунга-н'інбо використовує канонічну “Магапарінірвана-сутру” [Магапарінірвана-сутра], вважаючи, що вона належить

до магаянської літератури. Проте “Віная-кшудраку” [Віная-кшудрака] Таранатха також опосередковано використовував, оскільки в колофоні він посилається на так звані “Чотири Агами” [Агами], однією з яких і є цей текст.

Щодо історій, які трапилися у житті Будди Шак’ямуні після першої проповіді аж до магапарінірвани, то деякі з них існують у писемній традиції, інші – і в писемній, і в усній, а деякі – лише в усній. Для створення історії про Маудгаль’яну та Шаріпутру (№ 33), або “Найдосконалішу пару”, Таранатха використав текст “Тух’ярагнакету”. З творів, які входять до “Ратна кути” [Ратна кута], він запозичив сюжет про зустріч батька та сина (№ 42). Глави “Дзанлундо” [Дзанлундо] лягли в основу таких оповідей: “Дві історії про підношення Бодгісаттві меду мавпою” (№ 60), “Великі чуда” (№ 61), “Цар Капіна стає архатом” (№ 72), “Пророкування жebraчці, що вона стане буддою” (№ 88).

Таранатха вважає, що “Дзанлундо” [Дзанлундо] належить до традиції магаїни, оскільки в цьому тексті представлено п’ятнадцять чудес, які продемонстрував Будда Шак’ямуні, – на відміну від гінаянської традиції, яка розповідає про двадцять одне чудо. Окремі епізоди, що є вставними у канонічних творах, у Намтхарі Шак’ямуні Таранатха перетворює на самостійні історії. Так історія про підношення Бодгісаттві меду мавпою є вставним сюжетом у 40-й главі Дзанлундо. Іноді, в межах одного сюжету, Таранатха наводить кілька варіантів завершення. Це опосередковано вказує на використання кількох канонічних творів у процесі роботи над конкретною історією, хоча будь-які посилання на них в тексті відсутні.

Окрім “Віная-кшудраки” [Віная-кшудрак], Віная містить ще три тексти: Віная-Вібганга, Віная-Васту та Лунгшупа (тиб.),

що разом становлять “Чотири Агами” [Агами].

До так званих історій про чудеса, які, можливо, походять від текстів “Адбгутаадгармапар’я” [Адбгутаадгармапар’я], “Дзанлундо” [Дзанлундо], “Ратнакута” [Ратнакута], належать сім подій, що трапилися в житті Будди Шак’ямуні після першої проповіді: упокорення тисячі Кешарін (№ 31), посилка Кат’яїни для навернення Прадъоти (№ 35), зведення саду Джетавана (№ 39), зустріч батька та сина (№ 42), прихід учня на ім’я Пурна (№ 46), великі дива (№ 61), проповідь тим, хто живе на півночі (№ 100).

До усної традиції Таранатха відносить події, що становлять життє Шак’ямуні в період після зустрічі батька та сина (№ 42) і до явлення великих чудес (№ 61) [Таранатха, т. 12, 9263-7]. Йдеться про чернецтво Нанди (№ 44), навернення до вчення жінок з роду Шак’ів (№ 45), прихід учня на ім’я Пурна (№ 46), похід в Прабгаваті (№ 47), навернення до чернецтва брахмана Падмгарбгі (№ 48), навернення до чернецтва Нанди та Упананди (№ 50), навернення якши на ім’я Атака (№ 52), навернення до істини Хастаки (№ 53), упокорення лева (№ 57), історія про Капілу, що став макарою (№ 56), історія про приєднання до ордену Магакаш’япи (№ 57) [Таранатха, т. 12, 9263-7].

Таким чином, “Намтхар Шак’ямуні” Таранатхі Кунган’інбо, на відміну від попереднього твору Будона Рінчендуба, спирається на значно більшу кількість джерел, до яких, окрім традиційних творів, так чи інакше пов’язаних з постаттю Будди Шак’ямуні, належать і інші канонічні тексти. Надзвичайно важливим є використання істориком усної традиції – тих чи інших сюжетів, поєднання яких з писемною традицією сприяло появі у тибетській середньовічній літературі самостійної спроби створення життєпису засновника буддизму Будди Шак’ямуні.

¹ В бібліографії наводяться посилки на відомі переклади та канонічні видання наведених текстів, але в окремих випадках посилки відсутні внаслідок недоступності довідкових канонічних видань.

² Перелік життє Будди Шак’ямуні в національних традиціях див. *Стронг Джон. Будда. Краткая биография*. – М.: “Гранд Фаир-пресс”, 2003, СС.225–237.

КАНОНІЧНІ ТВОРИ

- Абгідгарма-сутра** – канонічний текст, згаданий Буденом.
Абгінішкramана-сутра. – Beal, Samuel. The Romantic Legend of Sakya Buddha: A Translation of the Chinese Version of the Abhiniskramanasutra – London, Trübner and Co., 1875.
Авадана-шатака – канонічний текст, згаданий Таранатхою.
Агами – Чотири Агами. Кангюр, Віная №№ 1, 3, 6, 7.
Адбгутаггармапар'яя. – Кангюр, т. “са”.
Буддачарита. – Ашвагхоша. Жизнь Будды. Калидаса. Драмы. Пер. К. Бальмонта. Москва, 1990.
Виная-кшудрака, Виная-виганга, Виная-васту, Лунгшиба (Чотири Агами). – Кангюр, Віная (1, 3, 6, 7).
Гух'яратнакету – Кангюр, Сутра, т. 33.
Дзанлун. – mDzangs-Blun. – Der Weise und der Tor (тибетський текст, виданий Я.І. Шмідтом) – видавець J.S. Schmidt. – SPb., 1843.
Дзанлундо. Дзанлундо. **Сутра о мудрости и глупости** / Перевод с тибетского, введение и комментарий Ю.М. Парфиановича. Москва, 1979.
Der Weise und der Tor / Buddhistische Legenden. Leipzig und Weimar, 1978.
Сутра. – Сутра про мудрість та глупоту (переклад 2-ї та 20-ї глав) // **Джерело перлин. Хрестоматія східних літератур** / Упорядник С.М. Руссова. – Київ: Горудень, 1998.
Кармашатака. – Кангюр, Сутра, № 340.
Лалітавістара – Lalitavistara. Ed. by P.L.Vaidya. – Darbhanga. 1958.
Лалітавістара. – Lalitavistara. Foucaux Ph. Ed. Rgya tcer rol-ba ou Développement des jeux, contenant l'histoire du Bouddha Śakya-mouni, traduit sur le version tibétaine du bkah-hgyur et revu sur l'original sanscrit (Lalitavistara.), pt. I, II. – Paris, 1847–1848.
Магавасту. – The Magavastu. London: Pali Text Society. 1949–1956.
Магапарінірвана-сутра. – Das Mahāparinirvanasutra. Berlin: Akademie verlag, 3 parts. 1950–1951.
Лекикхорлотенпа – Кармашатака (тиб. las-kyi 'Khor-lo bsTan-pa), Кангюр, Сутра, 340.
Дортренга – Дортренга (mDo-Phran-'Ga'), канонічний твір.
Н'сваркхова – Н'сваркхова (ñe-bar mKHo-ba), канонічний твір.
Ратнакута – Кангюр, тт. 43–93.
Смріг'юпостхана – Смріг'юпостхана (тиб. Dran-pa'i ñer-gZhaḡ), канонічний текст.
Утгара-тантра – Утгара-тантра – Mahāyānaottaratantra. Ed. by E.H. Johnston under the title Ratnagotravibhāga Mahāyānaottaratantra-śāstra (appendix to JBRS, Patna, 1950, Chapter II).

ТИБЕТСЬКІ АВТОРИ

- Будон**. – Будон Ринчендуб. **История Буддизма** / Перевод с тибетского Е.Е. Обермиллера / перевод с английского А.М. Донца. – Санкт-Петербург, 1999.
Будон. – **History of Buddhism** (chos 'byung). Bu-ston The Jewelry of Scripture. Translated from Tibetan by Dr. E. Obermiller. Pt. 1–2. Heidelberg. In commission bei O. Harrassowitz. 1931–1932.
Кхайдуб. – mKHas Grub rJes. **Fundamentals of the Buddhist Tantras**. Tr. from the Tibetan by Ferdinand D. Lessing and Alex Wayman with original text and annotation. Mouton, 1968.
Таранатха, т. 1. – Таранатха. **Автобиография** – rGyal-khams-pa Tāranāthas bDag-ñid-kyi rNam-thar nges-par bJod-pa'i des gTer shin-tu zhib-mo ma bCos lHug-pa'i rTogs-brJod. Sum-bum, № 1.
Таранатха, 12. – **Намтхар**. bCom-lDan-'das thub-pa'i dBang-po'i mDo-tsam brJod-pa mTHong-bas don-lDan rab-tu dGa'-ba dang bCas-pas dad-pa'i ñin-Byed PHyogs brGya 'char-ba. Sum-bum, № 13.

ДОСЛІДЖЕННЯ

- Владимирцов Б.Я.** **Житие Будды Шакьямуни**. Доклады АН СССР. 1927.
Обермиллер Е. Введение // Будон Ринчендуб. **История Буддизма** / Перевод с тибетского Е.Е. Обермиллера / перевод с английского А.М. Донца. – Санкт-Петербург, 1999.
Огнева Е.Д. Намтхар Шакьямуни в Тибете XVII в. // **Теоретические проблемы изучения литературы Дальнего Востока**. Тезисы одиннадцатой научной конференции. Ч. II. Москва, 1984.
Огнева Е.Д. К вопросу о жанре “биография” в тибетской средневековой литературе (“Намтхар Шакьямуни Таранатхи Кунганьинбо”) // **Буддизм и культура**. Москва, 1989.
Огнева О.Д. Житіє Будди Шак'ямуні в середньовічній літературі Тибету // **III Сходознавчі читання Агатангела Кримського**. Київ, 1999.
Стронг Джон. **Будда. Краткая Биография**. Москва, 2003.
Tucci D. **Tibetan Painted Scrolls**. Vol. 2. Roma, 1949.